

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

(193)

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

TURRIS EBURNEA

1992.

SZEGED

1992.

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

TURRIS EBURNEA

Juhász Gyula és Gulácsy Lajos öröksége

Képzeld el, hogy 1907. május 11-ét frunk s Pesten vagyunk egy tárlaton, Gauguin kiállításán. Ha a képek között sétálunk, egy költő—festővel — Juhász Gyulával — és egy festő—költővel — Gulácsy Lajossal — találkozunk, kik elragadtatással szemlélik a festményeket, melyek valamiképpen vágyott saját világukat, művészi—esztétikai elképzeléseiket látszanak megvalósítani, mintha — úgy érezhetik — önmagukkal, vágyott önmagukkal, eddig ilyen módon igazán meg nem fogalmazott, mégis hasonlóan megformált énjükkel találnák szemben magukat, mintha „találkoznának”, hiszen találkoznak is: nem véletlen ugyanis, hogy a 19. század közepi Európából, a civilizációból való elvagyódásra emlékeztető érzés egyként jellemzi őket ekkor, nem véletlen, hogy megérinti mindkettőjüket az az „új világ”, melyet épp Gauguin képein fedeznek fel: Tahiti a menekülés, az elvagyódás szimbólumává lett. Példa lehet erre Juhász *Primitívja*: „Már jártam e rőt avaron, / Oly ismerős e buja vadon, / Álmosan, szabadon. // És rokonom e barna csapat, / Mely álmatagon tovahalad / A lesült fák alatt // És testvérem e nagy feledés, / Elpihénés, elheverés, / Elcsöndesedés. // Ó táj, Tahiti, Citere, // Álmatlan álmom szigete, // Ó vágyam ligete: // Szent televény, velem rokon. / Be jó volna, túl gondokon / Heverni e homokon!” A vers alcíme nem más, mint *Egy Gauguin-kép alá*. Hogy Juhászt is ennyire megérintette Gauguin, arra Csepű álnéven, a Máramarosi Szemlében május 24-én megjelent méltató kritikája is bizonyíték.¹ A költő is a „Gesamtkunstwerk” képviselőjének — jellegzetes szecessziós gondolkodás! — érzi magát, bizonyítja ezt *Anch'io* című műve: „Művész vagyok. Kifáradt, keskeny ujjam / Egy lant idegén álmodozva babrál, / Úgy simogatom a szép és új igéket. / Mint perzsaszőnyegét a kalmár. / Szerelmes vagyok rejtelmes szavakba, / Melyek nagy órák lázában fogantak / És pirosan és égőn és ragyogva / Új színeket lopnak az alkonyatnak. / Nem látom én az utcák szürkességét / S a közönyös arcok nekem nem élnek / Testvéreim a csillagokba néző / Nagy álmodók, a szomorú merészek. / Művész vagyok. Mélységek és magasság / Gyopáros ösvényén kuszom magamban. / Keresek egy virágot, új virágot, / Hogy érte életemet adjam!”

A költő szívesen emlékezik vissza a napra, mikor először találkozott a festővel: tanári vizsgája miatt utazik Pestre s este a Vígszínházban Reinhardt rendezésében Wedekind drámáját, a Tavasz ébredését nézik meg együtt — az immáron baráttal — Gulácsy Lajossal; A Nemzeti Szalonban látott tárlat egy — ha tetszik — poétikai hagyománnyá, motívummá lett e pillanatban, melyet együtt éltünk meg. Ez a magyarázata annak, hogy a híres—hírhedt „újságíró” — nem egyszerűen csak az volt! —, Magyar László a költőt ötven éves születésnapja után felkeresi a szegedi Kálvária sugárúti „otthonában”: azaz az

¹ Vö. Juhász Gyula *Összes Művei*. 5. 1898—1917. Prózaí írások. Szerk. Péter László. Akadémiai, 1967. 124., 110., ill. 602.

idegklinikai kertjében s interjút kér tőle (Juhász nem nyilatkozott senkinek). A három részes beszélgetésben jelentős szerepet kap ez az első találkozás: „Gulácsyt szerettem a legjobban ... sohasem felejttem el azt a színházi estét, amit együtt töltöttünk. Nevezetes este volt. Wedekind darabját, a Tavasz ébredését játszották a Vigszínházban. Azért mentem akkor Pestre, hogy letegyem a pedagógia vizsgát. 1909-ben. Május volt. Ott szorongtunk, lelkesedtünk a karzaton, Gulácsyval, Kosztolányival, Babitscsal, és tüntettünk azok ellen, akik a rosszul értelmezett erkölcs nevében tüntettek a darab és az irodalom ellen és a rendőrök akkor azokat a tüntetőket vezették ki a színházból, amely akkor még templom volt. Különösen a magyar színház. Menedéket adott a német Wedekindnek, akit a császári tilalom száműzött a német színpadról. Ő maga is játszott a budapesti előadásokon. Felejthetetlen este volt. *Akkor forrt össze a szívem Gulácsy szívével.*”²

Talán nem véletlen, hogy ekkor — 1908-ban — írja meg a költő Turris eburnea című művét, melyben így szól: „Elefántcsonttorony, Művészet, / Én is boldog rabod vagyok. / Ha kitagad, kiver az élet, / Fehér tetőd felém ragyog / Elefántcsonttorony, Művészet. / Örök hajlék, be jó tebenned, / Örök szökőkutad csobog. / Lemossuk ott a földi szennyet, / Mi álmodók, mi alkotók. / Örök hajlék, be jó tebenned / S be fáj leszállani közéték / Gondok, napok, élet, halál, / Rossz emberek, bús hangyavár, / Hol sár a hó, a szépség vétek, / Rosszemberek, bús hangyavár, / Be fáj leszállani közéték!” Ez: a „hallgatás tornya”, a „nagy Üvegház” későbbi lírájának is — nem elemzett — sajátos világa. Tulajdonképpen a jelzett időponttól akarva-akaratlanul szinte párhuzamos poétikai világnak lehetünk tanui a két művészre figyelve. Bizonyosság erre a hasonló időkezelésű *A Nagy üvegház* című vers s a *Tűnődés* című festmény: mindkét mű esetében a lényeges egzisztenciális—poétikai kérdés maga az „idő”(!). Juhász versének megszólalásakor válaszol mintegy magunk elé képzelhetjük Gulácsy festményeit: „Érezted-e, ha csókolnál szerelmes / És boldog éjjel, hogy e percben éppen / Hány ajkat csókol a halál kegyelmes / Kegyetlen ajka, mely rád vár az éjben? / Érezted-e, ha mámor tárka fátyla / Borult szemedre, hogy e pillanatban / Hány kiégett szem néz az éjszakában / És hány revolver hűs ravassza csattan? / S érezted-e, ha megalázva, fázva, / Kószáltál, vert eb s vártad a halált már, / Hány csók csattan, kehely cseng s a világnak / Hány hitvány dús parancsol, mint a császár?”

Barátságuk elmélyül, Nagyváradon is gyakran találkoznak: 1909. június 13-án a MIÉNK — a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre — kiállítást rendezett Nagyváradon s a holt naposok is fölléptek. A rendezésben, a propagálásban a holt naposok nagy szerepet játszottak. A matinén Bölöni György mondott bevezetőt, szerepelt Dutka Ákosné — Dutka, Juhász, Ady és Emőd Tamás verseit szavalta —, Dutka Ákos a HOLT NAP és a MIÉNK rokon művészi törekvéseiről, Rippl-Rónairól, Perlmutter Izsákról beszélt, végül pedig: „Gulácsy Lajos művészetéről Juhász Gyula eredeti, új szempontokból fejtegette azokat az elemeket, amelyekből Gulácsy modern és egyéni művészete kialakult. A stílizálás jelentőségéről, korunk történeti stílusérzékéről, Gulácsy preraffaelita és rokokó témái-

² Magyar László: „Amikor én írtam, a véremmel írtam.” Három látogatás az ötvenéves Juhász Gyulánál. Délmagyarország, 1933. ápr. 16. 15—16. (A kiemelés tőlem. Sz.L.S.)

ról igen érdekes gondolatokat művészi formában adott elő.” (Matiné az impresszionisták tárlatán. Nagyvárad, 1909. jun. 15.) A következő matinéra június 20-án kerül sor, ezt — a beszámoló szerint — „Juhász Gyula, a kiváló költő nyitotta meg ... jelezve a művészet-történeti esemény jelentőségét. Azt fejtegette, hogy az első vidéki város Nagyvárad, ahol megértő emberek tudatában él, mily szép és nagy jelentősége van annak, hogy a modern művészi törekvések oly nagy alakjait, mint Ady Endre, Rippl-Rónai József, Gulácsy Lajos, együtt ünnepelheti a megértők pár száz főnyi tábora.” (Irodalmi ünnep a MIÉNK tárlatán. Nagyvárad Napló, 1909. jún. 22.) A matinén szerepelt még Gulácsy, aki *Kopott freskók* címmel egy XIII. századbeli idillt olvasott föl, Rafael Irma és Mezey Zsiga zenezámokkal szerepeltek, végül Ady három új versét olvasták föl nagy sikerrel. A beszámoló csak az *Anti Krisztus útját* említi cím szerint.³ Nem véletlen, hogy a jelzett matinékon éppen Juhász az, aki Gulácsyról szól, nem csak a hasonló gondolkodás köti össze őket, hanem az is, amiről már szoltunk: Juhász gyakran szól festőkhöz, festők nevében (*Giorgone*, 1909., *Tiziánnak*, 1918.), sőt magát is festőnek állítja: *Io sono pittore*. Szívesen ír beszámolókat, publicisztikát is festőkről, neki is mintája Botticelli, Michelangelo, Velasques, Watteau, Gauguin; „szűz rokonaként” emlegeti Gulácsy lelki atyját, Beato Angelicot, azaz Fra Angelicot (*Gioconda*, 1910.) Fra Filippo Lippit, Giottót gyakran formálja meg s tudjuk, hogy ezidőtájt Gulácsynak is éppen az említettek jelentenek mintát, hogy Giottóban fedezi fel a lélek tükröztetésének szándékát, a „belső látás” törvényét, Giottót hívja segítségül, amikor megfogalmazza feladatát: lélekben visszatérni az igazi szépséghez. Egyként jellemzi mindkettejüket, a költőt és festőt egyaránt a rezignált elfordulás a világtól, melyhez követhető alapot a preraffaeliták törekvései jelentettek. Nem véletlenül fogalmazza meg Eisler Mihály, hogy „Gulácsy az első magyar művész, az egyébként más problémákkal küzdő Csontváry mellett, ki a valóság ábrázolását radikálisan elhagyta és egy lelki világ kivetítésébe fogott. Képei álomlátások, álruhát öltött jövevényei az öntudatlannak, mítikus színvallomások egy soha teljesen meg nem fogható belső univerzumról. Ha fest, a dolgok mögé nyúl és spirituális jelentőségüket keresi.”⁴

Gulácsynál is összeolvad irodalom, festészet és zene, Shakespeare, Dante, Hugo, Flaubert ugyanúgy a világban való rejtőzködést jelentik számára, mint választott „álnevei”, beöltözései — mindezek a jelen elutasításaként fogalmazódnak meg. Germanus Gyulától tudjuk — többek között —, hogy Gulácsy gyakran öltözött be a szó szoros értelmében is: hol Szent Lajosnak, hol egyszerűen csak középkori lovagnak. Szép példa erre az, amikor volt osztálytársa, Germanus Gyula véletlenül meglátja Firenzében: „Lassan ballagtam a szűk utcákon, gyakran zsákutcába kerültem és vissza kellett fordulnom. Az egyik utca kereszteződésénél gyerekek hangos lármája zavart meg. Rikoltoztak, nevetgéltek. Egy furcsa—nyúrga, különös emebert követtek: szűk harisnyanadrágba volt bújtatva lábszára, csak combjain buggyosodott ki és dereka puffos ujjú mellénybe volt szorítva. Fején strucctollas kalapot lengetett a szellő, oldaláról tőrszerű kard lógott le. Mintha egy

³ A beszámolót idézi Ilia Mihály: Szegediek a holnaposok között. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXIV. Szeged, 1987. 44—45.

⁴ Eisler Mihály: Gulácsy Lajos. Magyar Művészet, 1933. 65—70.

múzeumbeli festményből lépett volna ki a fizenői utcára, vagy éjszakai álarcosbálból csak most tántorogna haza. Én meggyorsítottam lépteimet, hogy szemtől-szembe láthassam. Meghökkenem, mintha a múlt életre kelt volna és felkiáltottam: — Lajos! Az ördög bujt beléd!” A harisnyanadrágos „maskara” valóban Gulácsy volt, akit nem zavartak az értetlenkedő gyerekek, mint mondta: „... bolondnak tartanak itt is, de nem bántanak. Azt hiszik, tréfálok, pedig halálosan komoly dolog ez. Én a múltban élek, ők ebben a fontoskodó jelenben.”⁵ Juhász Gyula is gyakran ölt magára verseiben maszkot, megírja a téboly verseit (*Széchenyi, Tompa*), régi figurákban kelti életre (*Mercurio dala, A föltámadt Lázár, Odysseus bucsuzik*). Mindkettejükről elmondhatók Oscar Wilde: „Az ember legkevésbé önmaga, ha saját személyében beszél. Adjatok neki álarcot és az igazat fogja mondani.”⁶ Mindketten fölveszik — hol idézőjelesen, hol valóságosan — a Watteau-kabátját, mint Gulácsy *A bolond és a katona* című képén, vagy Juhász a „Hol Watteau tája ring a tóban” kezdetű *Milliárd kisasszony* (1908) és *Watteau* (1909) című versében s nem véletlenül lesz közös figurájuk Ophélie, Eugénie Grandet, Salome vagy éppen Bovaryné. Mindkettejüket vonzza a bohóc, a clown, pierrot felölthető figurája, a rokokó világa, ami persze — a korszakot szemlélve — nem található különösnek, hiszen hoffmanni játékoság, a fantasztikum-keresés, Oscar Wilde, Maeterlinck hatása ott érezhető Ambrus Zoltán, Szini Gyula és mások munkásságában is. Juhász Gyula *ouvre-jében* erre példa lehet a *Menüett* és a *Rokokó*, de ami igazán megkülönbözteti őket a kortársaktól, amiben igazán sajátosan egyek lehettek, az az, hogy a kortársakkal szemben — kik Gulácsyban csak a deviánst látták, értékelték vagy épp utasították el (értékelté Erdei Viktor, Balázs Béla, Bródy Sándor, Kosztolányi, Karinthy, Cholnoky László), addig Juhász Gyula valóban „találkozott” vele és benne azzal a kortárs művésszel, — s innen az életre szóló művészbarátság —, aki a talajvesztettség, a magányérzet, a csonkaságtudat, a „széthulló világ” képze, a művészi kifejezhetetlenség elől menekülve új dimenziókat keres s valamiféle — általános művészeti—poétikai elvet követve — a varázslásban véli fölfedezni a lehetséges szabadulásmódot. Láthatunk hasonló tendenciát a 19. század derekán is már, ez mégis más, s külön más, amit Gulácsy képvisel, hiszen ő komolyan veszi a „játékot”, azaz nem egyszerűen jelmezként fogja fel az „arany középkort”; hanem megpróbálja megélni: beöltözései legalábbis ezt bizonyítják. Ezzel magyarázható, hogy Gulácsy számára nincsenek művészi ágak, csak *művészet* létezik — ha tetszik, ismét a Gesamtkunstwerk szellemét igazolandó —, hogy csak az „istenülés vágya” — a múlt, a szerelmek, az emlékek — szent számára, a halál, a melankólia, a magány érzete fogalmazódik meg minden alkonyában, a gyerekkorban s a „kert” motívuma is a maga hármasságában szerepel: az édenkert, a szerelem kertje és a sírkert — a hagyományoknak megfelelően — együtt—egyszerre formálódnak meg festményein, de ugyanezt látjuk Juhász Gyula verseiben is: a feltámadásból való kirekesztettség élménye, az égi és a földi szerelem azonosíthatóságának kényszeredett megfogalmazhatósága a Juhász-i verset is majdhogynem szürrealistává teszi (*Az építómester éneke, Az elefántcsonttorony, A hallgatás tornyában, Feltámadás, Profán*

⁵ Germanus Gyula: *Osztálytársam*, Gulácsy Lajos. Magyar Nemzet, 1964. szept. 13. 12.

⁶ Idézi Szabadi Judit: *Gulácsy Lajos: A virágünnep vége*. Előszó. Szépirodalmi, 1989. 10.

litánia, stb.). Ime, ez az az időszak, amikor Gulácsy, a festő megteremti a maga külön világát, elkezd festeni képeit Nakonxipánról, a Hold és köztünk lévő országról s e világot a maga módján halálosan komolyan veszi, valós világment kezeli. Ezt érezhette meg költőtársa-barátja: Juhász Gyula, amikor lelki közösségük bizonyosságként ekkor, tehát 1909-ben barátjának ajánlotta három évvel korábbi versét, *Az áloévirág* címűt: „A kert ölen sötétlik, mint a bánat / Az áloé, a száz évben nyitó. / Rejtelmesen csobog a kerti tó, / Tükrén az első csillag fénye bágyad. // Sötét, magas apáca árnya lebben, / Az angelusz-tól megcsendül a táj, / A jázminoknak dús illata fáj, / Porladó álmok nyílnak ki a kertben. // S a bús klarissza, ráboruló éjben, / Elméláztat az áloélevélen, / Melynek virágát látta még a gyermek. // S mely egykor — de néki soha, soha! — / Szirmát is bontja, illatát is ontja / Jövendő ifjúságnak, szerelemnek.” Juhász kitűnő érzékkel meglátta, hogy valamilyen formában „mesemondók voltak a Rafaelló előtti művészek is, akik néha kezdetleges eszközökkel, képzetekkel, mégis meggyőző erővel tudták elmesélni képeiken a Bibliából, a legendákból vagy a való életből merített mondanivalójukat.”⁷ Ezért nem véletlen, hogy Bölöni György oly nagy szeretettel emlékezik meg a festőről: „Gulácsyval nagyon összebarátkozott Juhász, és az álomlátó, feminin lelkű festő, aki alig élte a földi élet realitását, mert annyira lekötötte Nakonxipánnak nevezett képzel világa, amiről folyton mesélt, amit állandóan rajzolt, festegetett, aminek világát maga teremtette fantáziás alakokkal benépesítette, a törekeny, nőies, szelíd, az egyéniségét lírájában felolvasztó Juhászban találta meg a maga mását, rokonát, aminthogy Juhász is Gulácsyban a magát. Heteken át együtt volt elválaszthatatlanul a két barát. Juhász méltányolta Gulácsy álmovíziójának finom művészetét, de még inkább az igazán ritka bájjal megáldott embert. Tetszett neki ez a művészi játék, és nem volt aztán Gulácsynak megértőbb, ragaszkodóbb és hódolóbb értékelője, mint ő. A nagyváradi éjszakákban két árnyékként imbolygó romantikus figura rőtta a Hársfa-sor alatt az utat, vagy valósággal andalgott a Bunyitaligetben, egymás szellemétől megigézve: kora legigézetesebb piktólfrikusa, Gulácsy Lajos, és az akkor már költészetében a csillagok felé szálló Juhász Gyula.”⁸

A talán legkorábbi dokumentum-értékű említése e világnak éppen Bölöni nevéhez fűződik, ő írja 1906. augusztus 30-án Párizsból: „Kedves Gulácsy fiú ... mit csinál maga ott magyar Na'Conxypanban?” E fantasztikus mesevilág úgy forrt össze Gulácsy nevével, mint Csontváryé a cédrusokkal és Egryé a Balatonnal. Lyka Károly még róla írott cikkének címéül is ezt adta: „Na'Conxypan festője”, jellemzésül pedig ezt írta: „Na'Conxypan egy város neve, mely túl fekszik minden geográfián, túl a földgömbön, testetlen asztrál lények lakják, felosztott formájúak, sápadt színük csak éppen dereng, cselekvésük erély nélkül való imbolygás. Némelyik színné vált illatnak hat ... Ott nincs erő, nincs akarát, nincs semmiféle mérhetőség. Mint felesleges lom, ki van belőle vetve a gondolkodásnak ama sínje, amit mi a földön logikának nevezünk...”⁹ „Gulácsynak csakugyan szüksége volt Na'Conxypanra — magyarázza Szabadi Judit —, mint egy olyan megnevez-

⁷ Szij Béla: Gulácsy Lajos. Corvina, 1989. 36.

⁸ Bölöni György: Nemzedékről nemzedékre. Szépirodalmi, 1966. 406—407.

⁹ Idézi Szabadi Judit: im. 21.

hetőségre, mely legitimitást ad különcködésének. Bohókás agyszüleményei beterelhetőkké váltak egy valóságtól — a káprázattól is! — merőben eltérő koordináta-rendszerű világba, melyet Na'Conxypannak keresztelt el, és Na'Conxypan lakói számára mindazt a szabálytalanságot megengedte, illetve természetükké tette, amely miatt ő maga a józanok szemében gyakran komikussá vált ... Egy valóságos boschi univerzum elevenedik meg ezekben a szövegekben, úgyhogy a Na'Conxpan-i írások talán még a festészethez képest is újdonsággal szolgálnak. A rajzok egyébként sem tudják átfogni ennek a «különös különítménynek» — ahogyan Gulácsy saját országát többek között elnevezte — valamennyi sajátosságát, mivel az ország alkotmányának, államigazgatásának, gazdálkodási formájának, nyelvének, pénznemének, igazságszolgáltatásának stb. az ismertetését csak verbális kifejezősmód közvetíthette.¹⁰

Amikor végleg bezárulnak Gulácsy mögött az idegklinika kapui, hogy közel egy évtizeden keresztül — 1932—ben bekövetkezett haláláig — a világtól elzárva, végleges magányban éljen, Juhász Gyula kétszer is megidézi barátja szellemét. 1925. február 1-én a *Magyarságban* *A szépség betegének* nevezi, örületét szentté avatja. Az írás szellemét érzékeltetendő álljon itt néhány rövid részlet: „Angyali lélek egy szatír testében: ez volt az első gondolatom, amikor fiatalságomban lefelől ször találkoztam Gulácsy Lajossal. ... Bevezető előadást tartottam róla az ünnepélyes megnyitáson, amelyre ő a dán királyfi kosztümjében és karddal oldalán akart megjelenni, én mint a korai reneszánsz és kései barokk köztünk járó szellemét üdvözöltem. Ő mosolygott, kedveskedett és egy hosszú elbeszélést olvasott föl Nakonxipánról, amelyet a közönség nagy része ámulva és bámulva hallgatott. ... Gulácsy igazi tragédiája, amely elől a téboly lárvája mögé menekült: egy tiszta művész, egy tisztára művészietlen korba született bele és megpróbálta azt a maga számára elviselhetővé tenni, sőt a maga képére és hasonlatosságára szépíteni. Túlságosan gyöngé és gyöngéd volt ehhez, és túlságosan erőszakos és kíméletlen a kor, hogy ez sikerülhessen. Így menekült lassan, de biztosan egy másik dimenzióba innen, a halál életéből az élet halálába: az örületbe. De mint Oféliáé, az ő tébolya is szép volt. Dalolva merült el az örvénybe és virágokat hintett a habok közé.”¹¹ *Gulácsy Lajosnak* című versében is hasonló világnak lehetünk tanúi, mintha még irigyelné is barátját a költő azért, hogy nem kell a való világot élnie:

Lajos, elér-e hozzád még a hangom,
Mely úgy remeg, mint nyárfák estelen,
Ha rajtuk ring az alkonyi harangszó
S rájuk ragyog a csillagszerelem,
Elér-e hozzád hangom, a szívedhez,
E nagy, bíbor virághoz, mely beteg

És az agyadhoz, mely —ó drága serleg!—
Gyász és nyomor borával telve meg!
Elér-e hozzád hangom, a naiv, bús
Juhászkolomp a végtelen teren
És fölver-e egy percre álmaidbul,
Melyekben nincs már többé értelem?

¹⁰ Uo. 22.

¹¹ Juhász Gyula *Összes Művei*. 7. Prózaí írások. 1923—1926. Szerk. Péter László. Sajtó alá rend. Iliá Mihály. Akadémiai, 1969. 173—174.

Ó értelem! Hogy tudja ezt a többi,
A kalmár, bőrzés, a kalóz, betyár,
Csak okosan, csak adni, venni, ölni,
Törvényesen, míg az idő lejár.
Csak enni, nőzni és álmodni néha,
De óvakodva, mert itt élni kell,
Potom a szépség és művésze léha,
Csak egy a melegség, egy csak: a siker!

Lajos, emlékszel, amikor először
Kerített össze minket alkalom,
A boldogságos, békés délelőttön
Gaguinnek száz lázáлма a falon?
A sárga fényben a kövér banánok
S a sárga tájon barna emberek,
Az elveszett Éden, mely fájva-fájón
Bennünk zokog, ujjong, ragyog, remeg.
S a furcsa bálvány, szent fából faragva,
Mosolya sír és bánata mosoly,
Őnarcképem! — mondottad és a zajban
Kacajod bongott, mint ha szél dobol!
Lajos, emlékszel Váradon, tavasszal
A kis csapszékben, hol Watteau lakott,
Lerajzoltál, vén márkit, vaskalappal
S tegnapnak láttad már a holnapot.
A Köröst néztük és láttuk Velenecét,
A kávéházban Goethe ült velünk,
Esengtük Grandet Eugenia szerelmét,
A csillagot kerestük, amely letűnt.
A csillagot kerestük ... merre is vagy,

Hisz még nem hullottál az éjbe le,
Még ég fölötted estenden a villany,
Még mérik, lázad nő, vagy süllyed-e?
Lajos, hiszen mi voltunk már azóta
Ott is, tudod, nem mondom, fáj a szó ...
Ahol ketyeg a lélek, mint az óra,
De nem mutat időt, irtóztató.

Te ott maradtál, hallom, jobb neked már,
Mint ez a másik, józan, gaz pokol,
Hol gond, ital, nő, robot és a seft vár
S a legszebb vágy legrutabban lakol.
Te ott maradtál, téren és időn túl
Sétálsz a kertben, csillag s híd alatt,
Nem hallasz már ugatni szűkölő bűt
S nem látod a halált, amint arat,
A mosolyt, melyet festett Lionardo,
Nem látod a nőn, — csöndesen halad
Agyadban, mint a Léthe, mint az Arno,
Az örök semmi a vak nap alatt.

Nincsen remény s te nem tudod. Szelfden
És finoman — hiszen művész vagy, Lajos—
Babrálsz a párnán ujjaiddal. Az Isten
Legyen irgalmas. Ó csodálatos
Szent, tiszta művész, Giotto jó utóda,
Alázatos, hű, tőled nem kíván
Már e planéta semmit és a holdba
Nakonxipán vár már, Nakonxipán.

Ime az irodalomtörténeti pillanat. Juhász e versétől kezdve egy motívum indul költői vándorútjára. Weöres Sándor 1944-ben lel rá a *Medusa* című kötetében, ekkor írja meg *Dalok NaConxy Pan-ból* című húsz darabból — négysorosból — álló művét, melyet majd a rázáruló csöndet követő, 1956-ban közölt *A hallgatás tornya* című könyvében jelentet meg újra. E mozzanatok egyszerre utalnak vissza Gulácsyra és Juhászra is, hiszen az „elefántcsonttorony” motívumának igazi korábbi hazai „kiaknázója” Juhász volt, gondoljunk csak épp *A hallgatás tornyában* című versére vagy a következőkre: *Építőmester éneke*, *Turris eburnea*, *Fohászokodás*, *Az elrejtőző*, *Az élet hegyén*, *A magány*, *Az én magányom*, *Flaubert emlékének*, *Fidiász a népnek*. A Weöres-vers abban az időszakban születik, amikor számos más „utaztató” műve. Ekkor írja *A célról* című versében: „Nem kell ismernem célokat / mert céloim ismer engem.” Rákos Péter írja erről az időszakról: „Bármilyen rejtett műhelytitkai vannak is, látszatra megejtő gondatlansággal versel,

akárcsak Kosztolányi Britannicus, akinek Néró, a féltékeny fivér, csodálattal elegy irigységgel mondja: «Minden igéd mintegy a hallgatás tornyából lép ki, mindenkit megtevesztve, sápadtan és jelentősen.»¹² A vers tehát akkor íródik, amikor a *Kínai templom*, amely azonban csak „egyik példája csupán azoknak a távoli tájaknak, rég múlt koroknak, ahová a költő szívesen látogat el képzeletében. Mászor «Alt Wien» vagy maláj ábrándképek, újszövetségi apokrifek és ómagyar nyelvemlékek világába vezet, megjelenik költészetében Médea és a Minotaurus, Etiopia és a norvég fjordok, a cseremis népköltészet és Na conxy Pan rejtélyes szigete, a tudtunkkal Gulácsy Lajos lázas elméjében fogant vízió. A hit és az imádság őszinteséggel átforrósodott és ugyanakkor kecsesen profanizált világa is úgy bukkan fel lírája összképében, mint átváltozásainak egyik lehetősége és színtere, s éppígy a pogány bukolika, mely a földi élet örömeinek dicséretét zengi, a villonian, vagy ha úgy tetszik, rictusian nyers, naturalista hangvételű költemények is. Minden szerepébe becsületesen beletett valamit önmagából, de egyikben sem adta önmagát. «Csak kerete vagy önmagadnak» — írta egyik egysorosában.¹³

Weöres verse, a *Dalok NaConxy Panból* az automatikus írásmódot mutató szürrealisztikus képzettársításával egyértelműen visszamutat a szürrealizmusba átcsúszó szimbolizmusra, mely Gulácsyt jellemezte:¹⁴

Hová repültök, háromélű kardok,
forróságtokra mely ég szele fűtt,
e jeltelen világon mit akartok,
mig ajzott hűrként pendül a Tejút?

...

Hosszú, függélyes, szűk fémcsőben éltem
és csúsztam benne fejjel lefelé
mindig gyorsabban — s hasztalan reméltem,
hogy kiérek az igazság elé.

Egészen konkrétan is megidézi a szöveg a Gulácsy prózájából ismert mesevárost:

Szép városodban révedezve jártam,
aztán a Hét Harangvirág Terén
lehelletednek szobránál megálltam
s homlokod titka átömlött belém.

Hogy a vers utolsó darabjában a költőre ekkor oly jellemző szkepszis és *A vers születésének* gondolata is megfogalmazódhassék:

¹² Rákos Péter: *Az irodalom igaza*. Madách, 1987. 202–203.

¹³ Uo.

¹⁴ Gulácsy szimbolizmusáról: *A szimbolizmus enciklopédiája*. Szabadi Judit utószavával. Corvina, 1984.

E vers is valóság, akár az álmod.
Az élet: szív és kés egy szívn alatt.
Szemeddel az egész tengert halászod
s horoggal mit fogsz? Egynehány halat.

1970-ben íródott s a *Szegény Yorick* záróverseként jelent meg Kormos István műve, a *Nakonxipánban hull a hó*. A harminc szakaszos vers a teremtés—teremtődés folyamatát fogalmazza meg Gulácsyra utaló játékosággal és iróniával:

Se házam székem asztalom
Surabajában vásált gyöngyöm
foszlott magasnyaku pullóver
fekszem könyéken pusztá földön

de semmi vész gyermekeim
sajnálnotok fölösleges
világokat varázsolok
amikor akarom

szemem hunyom s belső faláról
elém nyüzsög Nakonxipán
orrom előtt datolya kókusz
zeppelininforma marcipán

...
Nakonxipánban hull a hó
csibéim nem hülyéskedek
datolyán pálmán kókuszon
zöld hópihéek fehérlenek

A vers befefejezése — nem véletlenül — emlékeztet a Weöres-vers zárására is, példázva egyúttal azt, hogy a közös motívum hasonló költői magatartásformát alakít ki, amely hatással van szükségszerűen a vers megformálódására—strukturálódására is:

hát szappanbuborék-havam
kiszámolós játékom lettél
Nakonxipánom szigetem
vertem gyomorszájon magam

poharamban a jég elolvadt
meleg megmondomni a szóda
aki nem ismer még jöhet
jelentkezzen az idióta

de gyorsan mert szemem nyitom
nincs-ajtóom pedig kulcsra zárom
hajnali félnégy csak elalszom
ha isten is akarja álmom

A versről idézzük a legautentikusabbat, magát a költőt, azt a szövegét, amely 1977. április 24-én hangzott el a televízióban a „Csak a derű óráit számolom” (sic!) című műsorban: „A vers plágium persze, hiszen Gulácsy adta ezt a címet egyik képének. Nakonxipánban hull a hó — azt hiszem, ez a legszebb magyar képcím. Nakoxipánt nagyon régen olvastam én, diákkoromban, Juhász Gyula versében, abban, amit Gulácsy Lajoshoz, barátjához, vagyis már csak barátja emlékéhez írt. Akkor bukkant fel előttem ez a Nakonxipán szó. Gulácsy-képet akkor nem láttam még, sőt akkor sem, amikor Weöres Sándornak *Dalok Nakonxipánhoz* című gyönyörű versét olvastam. Aztán úgy adódott, hogy az ostrom alatt a mellettünk levő ház kigyulladt. Egész nap égett a ház. Mi a pincében csak arra vigyáztunk, hogy ne terjedjen át a tűz a mi házunkba. A két háznak

a pincéjét nagy vasajtó kötötte össze. Mi vizet locsoltunk egész nap a vasajtóra, s a tűz nem jött át. De évekkkel később Keleti Artúrtól, Gulácsy Lajos barátjától megtudtam, hogy abban házban (egy orvos lakásában) negyven Gulácsy-kép égett meg a falon. Olyan képek, amikről reprodukció sincs, fénykép sincs. Gulácsy saját álomvilágában élt, Nakonxipánban, és én úgy éreztem, hogy ott a falon Nakonxipánból sok minden megégett. Ezért a saját életembe loptam át nemcsak a Gulácsy-kép címét, egész Nakonxipánját is. Ez jelenik meg a szerelmeimre emlékező öregkori versemben. A verset egyébként Fodor András lakásában írtam. A családja a Balatonon nyaralt, nyugodtan írhattam, egyedül voltam. Bandi hazajött éjjel, látta, hogy a szobában dolgozom, hogy verset írok. Ő a tanúja, hogy valóban fél négykor fejeztem be az írást.¹⁵ Az idézett szöveg abban a kötetben látott napvilágot, amelyet az a Nagy Gáspár válogatott és szerkesztett, akinek első kötete éppen Kormos István szerkesztésében jelent meg s mint látható, Nagy Gáspár nem lett hűtlen mesteréhez, mint ahogyan a másik vállalt elődhöz, Weöres Sándorhoz sem. Ezt bizonyítják idevonatkozó versei is.

Nagy Gáspár *Jézusos fejlehaltva* című művét Kormosnak ajánlja „a győri halpiac tövébe”, *A tél elé* című versében nem nevesíti, hanem egy utalással kelti életre, mely utalás így mintegy hidat alkot egy jellegzetes hagyományban. A verszárás így hangzik:

ha ekkora télre az út elhívott
parázból lehet a csizmad,
hiszen az égést és a megfagyást
lebírtad s kibírnád

fejed mégis födetlen maradt,
bár felöltözködtél csudamód —
angyalpihék sörényeden;
„NAKONXIPÁNBAN HULL A HÓ”

Kibiztosított beszéd című kötetében kétszer is találkozunk Kormos-utalással. Az egyikben — Verbőczy Antalnak írott „levelében” — a már ismert utalással él: „de táncoljunk vissza a kemencéhez kérem: amiért is e levél: hogy ama péklapátra vonatkozó axiómái mint maximák azóta állnak s e péklapátra K.I. a költő azaz Körnös úr hamisítatlan nullás liszttel előleget vagy foglalót adott ezt írván: «de odaér verseivel, ahová akar» és ebben is igaza és bejött lapja lett mint odaát Nakonxipánban ahol agyonveri magát pókeren angyalai hozzák a vidám táviratdörmögést” (Epistola-féle). A másik vers pedig akkor szólal meg, amikor már e léten túli Nakonxipánban kereste fel Kormos Istvánt nem egy azon költők közül, kiket Nagy Gáspár is megbecsült odafigyelésével. A fikció szerint e szöveget Nagy Gáspár csak lejegyezte K.I. sűgása nyomán, amely szerint „szidatok érte hogy be- / intésem még túlon túl korai / de szívem ingyenben cipelték / Korniss úr magyar Pásztorai / s fizettetek dúsan utánam / — akárcsak kisorsolt égbeli intés — / óriás költők kopogtak nálam / Nagy Laci Jékely Illyés” (*Halálon túl*).

De, felhangzik a motívum s a hozzá kapcsolódható költői magatartásforma a vidékiség, a szegediség, a Juhász Gyula-i örökség vállalásának megformálásában is, mint

¹⁵ Kormos István: A vasmozsár törője alatt. Összegyűjtött prózai írások. Vál. és szerk. Nagy Gáspár. Szépirodalmi, 1982. 191–192.

az 1945-ös születésű Petri Csathó Ferenc *Itt maradni* című versében, amely a *Gazdátlan hajók* című 1979-ben Szegeden megjelent költői antológia nyitódarabja:¹⁶

Itt maradni
Leülni Juhász Gyula asztalához.
Sóhajok hídja alatt
ugyanabban a harangszóban;
leveket írni Nakonxipánba
ugyanazon a kórházi ágyon;
ittmaradni;
őrízni Dózsa fejét,
Annával,
aki nincsen többé.

Úgy látszik, a költői—emberi teljesség felé törekvés egyik jellegzetesen huszadik századi, modern útja Gulácsyt követve, a látott példák szerint Nakonxipánba vezethet. Ha közülünk is bárki az említett művészeket látszana követni e Nakonxipán felé vezető úton, annak nem kívánhatok mást, mint jó utat!¹⁷

¹⁶ *Gazdátlan hajók*. Szegeden élő fiatal költők antológiája. Szerk. Szigeti Lajos (Sándor). Előszó Ilia Mihály. Szeged, 1979.

¹⁷ 17. E tanulmány előadás formában elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeum „Költő, mű, szerep” című konferenciáján Budapesten 1992. január 16-án.

LAJOS SÁNDOR SZIGETI

TURRIS EBURNEA
Motiv und Dichterische Verhaltensweise

In der Abhandlung wird darauf hingewiesen, dass das Motiv "Elfenbeinturm" bzw. "Turm des Schweigens" charakteristisch für eine literarische Epoche, für die neuere ungarische Literatur geworden ist und auch die dichterische Verhaltensweise wesentlich bestimmte. Der Maler-Dichter Lajos Gulácsy und der Dichter-Maler Gyula Juhász haben einander aus Anlass der Gauguin-Ausstellung kennengelernt. Seit diesem Treffen können wir ihre Freundschaft und ihre sezessionistischen Bestrebungen genau erfassen. Gulácsy ist in eine Traumwelt namens Nakkonxipán geflohen, die eigene Sprache, Verwaltung und Behörden hat, und lebenslang hat er (in seinen letzten zehn Jahren in der Nervenlinik) diese Landschaft gemalt. Gyula Juhász hat Nakkonxipán in seinen Gedichten dargestellt und gleichfalls die dichterische Tradition des Motivs begründet. In der Dichtkunst von Sándor Weöres, István Kormos, Gáspár Nagy und Ferenc Csathó Petri kann das Motiv erforscht werden. Aufgrund dieser Werke kann festgestellt werden, dass das Streben zum dichterischen und menschlichen Ganzen auch in Nakkonxipán führen kann.